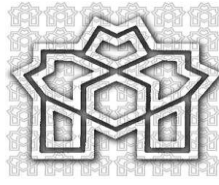

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی

جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد
رشته تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش
(گرایش تعلیم و تربیت اسلامی)

موضوع:

بررسی اصول اخلاقی پژوهش از دیدگاه قرآن و روایات

استاد راهنما: حجه الاسلام والمسلمین آقای دکتر سعید بهشتی

استاد مشاور: آقای دکتر حسن ملکی

گردآورنده: محمود خدمتی

زمستان ۱۳۸۸

قدردانی :

سپاس گزاری و تشکر در مقابل نعمت های خداوند، یکی از آموزه های اخلاقی قرآن است . بر این مبنا بر خود فرض و واجب می دانم از کلیه اساتید معزز بویژه استاد محترم و ارجمندم جناب حجه الاسلام والمسلمین آقای دکتر سعید بهشتی که همواره در طول تحصیل و تکمیل پایان نامه با رهنمودها و راهنمایی های مشفقانه و دلسوزانه خود اینجانب را مشمول لطف خویش قرار داده اند و همچنین از استاد مشاور جناب آقای دکتر حسن ملکی که قبول زحمت فرمودند به مصداق حدیث شریف " من لم یشکر مخلوق من لم یشکر الخالق " کمال تشکر و امتنان را دارم .

چکیده:

اگر پژوهش و تحقیق به درستی جهت گیری نشود و در مسیر توسعه‌ی معنویت و رشد اخلاقی نباشد، نه تنها در خدمت آبادانی دین و دنیا نخواهد بود، که عاملی برای تخریب حیات آدمیان نیز خواهد بود. به عبارتی نتایج پژوهش به جای آن که آدمیان را به سعادت برساند از حق و حقیقت دورشان می‌سازد؛ چرا که جهت گیری آنان در نهایت به توسعه‌ی کفر و الحاد می‌انجامد، که از مهم ترین دلایل آن عدم توجه به اصول و معیارهای اخلاقی پژوهش می‌باشد. برای دستیابی به چارچوبی که بتواند چشم انداز درست و منطقی را برای تدوین و تبیین اصول اخلاقی در پژوهش فراهم نماید، تمسک به قرآن و روایات امری اجتناب ناپذیر است؛ چرا که منشور اخلاقی قرآن محدود به زمان و مقتضیات خاص نبوده، بلکه برای همه‌ی زمان‌ها قابل بهره‌برداری است و از این نظر، مسلمانان دارای پشتونه‌ای قوی هستند. در کشور مانیز به لحاظ بهره‌مندی از فرهنگ اسلامی و همچنین آموزه‌های فرهنگ سنتی و اسلامی، اخلاق و رعایت اصول اخلاقی همواره از جایگاه ارزنده‌ای در زندگی مردم برخوردار بوده است.

نقش مهم و فوق‌العاده اخلاق در پژوهش بر کسی پوشیده نیست و با توجه به اینکه هدف پژوهش‌ها در اسلام تقویت فرهنگ اسلامی و فراهم نمودن سعادت حقیقی بشر است، پژوهش حاضر در پی بررسی این موضوع است که دیدگاه، قرآن و روایات در خصوص اصول اخلاقی پژوهش چیست؟

تحقیق، از نوع بنیادی- نظری است و روش آن کتابخانه‌ای بوده، که طی آن از قرآن کریم و دیگر منابع معتبر دینی استفاده شده است. ابزار جمع‌آوری فیش‌برداری بوده و روش تحلیل آن کیفی می‌باشد.

نتایج پژوهش در خصوص سوال اول (آیا اسلام اصول اخلاقی خاصی برای پژوهش دارد؟) نشان داد که دین اسلام با انبوهی از توصیه‌های عملی در زمینه رعایت اصول اخلاقی، در بین دیگر ادیان از جایگاه ممتازی برخوردار است و پژوهشگر موظف است در امر پژوهش به عنوان الگو و اصول از آن‌ها بهره‌گیرد. همچنین نتایج پژوهش در خصوص سوال دوم (اصول اخلاقی پژوهش در قرآن کدام است؟) نشان داد که قرآن به اصول اخلاقی مهمی در امر پژوهش توجه نموده است که از آن جمله می‌توان به اصول آزادی، کرامت‌مداری، حقوق‌مداری، خیرخواهی، مسئولیت‌پذیری، رازداری، وفای به عهد، راست‌گویی، امانت‌داری و حقیقت‌مداری اشاره نمود. بالاخره نتایج حاصله از سوال سوم (اصول اخلاقی پژوهش در روایات کدام است؟) نشان داد که در روایات اسلامی نیز در مورد اصول اخلاقی توجه و عنایت خاصی صورت گرفته که از آن جمله می‌توان به اصول اخلاقی ای همچون آزادی، کرامت‌مداری، حقوق‌مداری، خیرخواهی، مسئولیت‌پذیری، رازداری، وفای به عهد، راست‌گویی، امانت‌داری و حقیقت‌مداری اشاره نمود.

کلید واژه‌ها: اصول اخلاقی، پژوهش، قرآن، روایات

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول : کلیات تحقیق

- ۱-۱- مقدمه ۲
- ۲-۱ - بیان مسأله ۲
- ۳-۱- اهمیت تحقیق ۳
- ۴-۱- هدف تحقیق ۵
- ۵-۲ - سوالات تحقیق ۵
- ۶-۱- تعریف مفاهیم ۵

فصل دوم : مبانی نظری و پیشینه تحقیق

- مقدمه ۸

بخش اول: مبانی نظری تحقیق

- ۱-۲- اهمیت پژوهش از دیدگاه قرآن ۹
- ۲-۲ - نظریه های اخلاقی ۱۰
- ۳-۲- اهمیت اخلاق از دیدگاه قرآن و روایات ۱۳
- ۴-۲- رعایت نکات اخلاقی در ارتباط با آزمودنی ها ۱۳
- ۴-۲- رعایت اخلاق پژوهشگری از دید علمای علوم انسانی ۱۳
- ۱-۵-۲- رعایت اخلاق پژوهشگری در رشته کتابداری ۱۵
- ۲-۵-۲- اخلاق رسانه ای در اسلام ۲۳
- ۳-۵-۲- جامعه شناسان ۲۴
- ۴-۵-۲- علوم پزشکی ۲۴
- ۵-۵-۲- رعایت اصول اخلاقی در کسب و کار ۲۶

بخش دوم: پیشینه‌ی تحقیق

- ۲۷-۱-۲-۱- پایان نامه ها ۲۷
- ۲۹-۲-۲-۲- مقالات ۲۹
- ۳۴-۲-۳- کتاب ها ۳۴

فصل سوم: روش شناسی

- ۴۰-۱-۳- مقدمه ۴۰
- ۴۰-۲-۳- نوع تحقیق ۴۰
- ۴۱-۳-۳- روش تحقیق ۴۱
- ۴۲-۴-۳- روش جمع آوری اطلاعات ۴۲
- ۴۳-۵-۳- روش تجزیه و تحلیل داده‌ها ۴۳

فصل چهارم: یافته‌های تحقیق

- ۴۶-۱-۴- مقدمه ۴۶

بخش اول

بررسی سوال اول: آیا اسلام اصول اخلاقی خاصی برای پژوهش دارد؟

- ۴۹-۱-۲-۴- کرامت مداری ۴۹
- ۵۱-۲-۲-۴- رعایت حقوق مردم ۵۱
- ۵۲-۳-۲-۴- خیر خواهی ۵۲
- ۵۴-۴-۲-۴- آزادی ۵۴
- ۵۴-۵-۲-۴- مسئولیت پذیری ۵۴
- ۵۹-۶-۲-۴- امانت داری ۵۹
- ۶۵-۷-۲-۴- وفای به عهد ۶۵
- ۶۹-۸-۲-۴- راست گویی ۶۹
- ۷۲-۹-۲-۴- انگیزه مندی ۷۲

۷۵.....۳-۴- جمع بندی و نتیجه گیری.....

بخش دوم

۴-۴-۴- بررسی سوال دوم: اصول اخلاقی پژوهش در قرآن کدام است؟

۷۷.....۱-۴-۴- امانت داری.....

۷۹.....۲-۴-۴- آزادی.....

۸۱.....۳-۴-۴- کرامت مداری.....

۸۴.....۴-۴-۴- راست گویی.....

۸۷.....۵-۴-۴- انگیزه مندی.....

۸۸.....۶-۴-۴- حقوق مداری.....

۸۹.....۷-۴-۴- حقیقت جویی.....

۹۰.....۸-۴-۴- مسئولیت پذیری.....

۹۲.....۵-۴- جمع بندی و نتیجه گیری.....

بخش سوم

۴-۶-۴- بررسی سوال سوم تحقیق: اصول اخلاقی پژوهش در روایات کدام است؟

۹۴.....۱-۶-۴- امانتداری.....

۹۷.....۲-۶-۴- آزاداندیشی.....

۹۸.....۳-۶-۴- کرامت مداری.....

۱۰۰.....۴-۶-۴- راست گویی.....

۱۰۲.....۵-۶-۴- انگیزه مندی.....

۱۰۲.....۶-۶-۴- حقوق مداری.....

۱۰۳.....۷-۶-۴- حقیقت جویی.....

۱۰۴.....۸-۶-۴- مسئولیت پذیری.....

۱۰۶.....۷-۴- جمع بندی و نتیجه گیری.....

فصل پنجم: بحث و نتیجه گیری

- ۱-۵- مقدمه
- ۲-۵- نتایج حاصل از بررسی سؤال اول: آیا اسلام اصول اخلاقی خاصی برای پژوهش دارد؟
- ۱-۲-۵- کرامت مداری ۱۱۰
- ۲-۲-۵- حقوق مداری ۱۱۱
- ۳-۲-۵- خیر خواهی ۱۱۲
- ۴-۲-۵- آزادی ۱۱۳
- ۵-۲-۵- مسئولیت پذیری ۱۱۴
- ۶-۲-۵- رازداری ۱۱۵
- ۷-۲-۵- وفای به عهد ۱۱۸
- ۸-۲-۵- راست گویی ۱۱۹
- ۹-۲-۵- انگیزه مندی ۱۲۰

۳-۵- نتایج حاصل از بررسی سؤال دوم و سوم

سؤال دوم پژوهش: اصول اخلاقی پژوهش در قرآن کدام است؟

سؤال دوم پژوهش: اصول اخلاقی پژوهش در روایات کدام است؟

- ۱-۳-۵- رازداری ۱۲۱
- ۲-۳-۵- آزادی ۱۲۴
- ۳-۳-۵- کرامت مداری ۱۲۶
- ۴-۳-۵- راست گویی ۱۲۷
- ۵-۳-۵- انگیزه مندی ۱۳۰
- ۶-۳-۵- حقوق مداری ۱۳۱
- ۷-۳-۵- حقیقت مداری ۱۳۳
- ۸-۴-۵- مسئولیت پذیری ۱۳۴
- ۹-۴-۵- انصاف گرایی ۱۳۶

۱۳۶ ۱۰-۴-۵ - وفای به عهد

۵-۴- پیشنهادها

۱۴۰ ۱-۴-۵ - پیشنهاد های کاربردی

۱۴۰ ۲-۴-۵ - پیشنهاد های پژوهشی

۱۴۰ ۵-۵ - محدودیت های پژوهش

۱۴۰ ۶-۵ - منابع و مآخذ

فهرست جداول

- جدول شماره ۱- اصل کرامت مداری در پژوهش..... ۱۱۱
- جدول شماره ۲- اصل حقوق مداری در پژوهش..... ۱۱۲
- جدول شماره ۳- اصل خیر خواهی در پژوهش..... ۱۱۳
- جدول شماره ۴- اصل آزادی در پژوهش..... ۱۱۴
- جدول شماره ۵- اصل مسؤلیت پذیری در پژوهش..... ۱۱۵
- جدول شماره ۶- اصل رازداری در پژوهش..... ۱۱۷
- جدول شماره ۷- اصل وفای به عهد در پژوهش..... ۱۱۸
- جدول شماره ۸- اصل راست گویی در پژوهش..... ۱۱۹
- جدول شماره ۹- اصل انگیزه مندی در پژوهش..... ۱۲۰
- جدول شماره ۱۰- اصل امانت داری در پژوهش..... ۱۲۴
- جدول شماره ۱۱- اصل آزادی در پژوهش..... ۱۲۵
- جدول شماره ۱۲- اصل کرامت مداری در پژوهش..... ۱۲۷
- جدول شماره ۱۳- اصل راست گویی در پژوهش..... ۱۲۹
- جدول شماره ۱۴- اصل انگیزه مندی در پژوهش..... ۱۳۱
- جدول شماره ۱۵- اصل حقوق مداری در پژوهش..... ۱۳۲
- جدول شماره ۱۶- اصل حقیقت مداری در پژوهش..... ۱۳۳
- جدول شماره ۱۷- اصل مسؤلیت پذیری در پژوهش..... ۱۳۵
- جدول شماره ۱۸- اصل وفای به عهد در پژوهش..... ۱۳۹

فصل اوّل

کلیات

۱-۱- مقدمه

ضربه‌هایی که بشریت از تحقیقات و پژوهش‌های برخی از اندیشمندان دیده و می‌بیند آن قدر فراوان است که با کمتر چیزی قابل مقایسه است. بی‌دینی‌ها، حقیقت‌ستیزی‌ها و حق‌کشی‌های جدید، همه محصول پژوهش‌ها و تحقیقات نادرست، مخرب و ویرانگر پاره‌ای از عالمان و اندیشمندان است. پژوهش و تحقیق اگر به درستی جهت‌گیری نشود و اگر در مسیر توسعه معنویت و رشد اخلاقی نباشد، نه تنها در خدمت آبادانی دین و دنیای بشر نیست، که عاملی برای تخریب حیات آدمیان نیز خواهد شد. هم‌چنان که امروزه شاهد هستیم پاره‌ای از پژوهش‌ها و تحقیقات علمی، صرفاً در خدمت شهوت، قدرت، نیرنگ و ثروت معدودی از افراد و گروه‌هاست. به عبارتی پژوهش‌های آنان به گونه‌ای است که به جای آن که آنان را به سعادت برساند از حق و حقیقت دورشان می‌سازد. چرا که جهت‌گیری آنان در نهایت به توسعه کفر و الحاد و تخریب ایمان و توحید می‌انجامد. بدون تردید عدم دخالت معیارها و موازین اخلاقی به ویژه آموزه‌های دینی، مسیر پژوهش‌ها را خواهش‌های نفسانی تعیین خواهد کرد و نتیجه آن، دور شدن از سعادت حقیقی بشریت خواهد بود.

۱-۲- بیان مسأله

واژه اخلاق دو کاربرد متمایز دارد: "گاهی اخلاق به معنای خلق و خوی، رفتار عادت شده و مزاج به کار می‌رود. معنای دیگر این واژه‌ها، دانشی است که از حسن و قبح و خوبی و بدی رفتار بحث می‌کند." (قراملکی، ۱۳۸۱، ص ۲۰)

علم اخلاق به منزله‌ی یک دانش، گستره‌ای از علوم انسانی است که در حوزه‌ای مختلف بشری با مسائل گوناگونی روبه‌رو می‌شود و در حل آن‌ها محتاج تحقیق می‌گردد. ضرورت جهت‌گیری اخلاقی در فرایند پژوهش بدین علت است که پژوهش در عرصه‌های مختلف به ویژه در حوزه علوم انسانی، بیرون از جامعه و بی‌ارتباط از سرنوشت بشر انجام نمی‌شود. در یک پروسه پژوهشی نه تنها پژوهش‌گر بلکه روش‌ها، ابزار، شرکت‌کنندگان در پژوهش و... با محیط اجتماعی تعامل می‌یابد و تأثیر پژوهش در سرنوشت جامعه، ضرورت جهت‌گیری اخلاقی را از جهات مختلف توجیه می‌کند. از اولین قدم پژوهش که جمع‌آوری اطلاعات است تا پله‌ی آخر که اعلام نتایج می‌باشد اخلاق نقش بی‌بدیلی دارد. بنابراین اخلاق دارای ارزش

فراوانی است و در آثار عالمان غربی و اسلامی به آن توجه فراوان گردیده است. در نظام‌های غربی مانند سودانگاری، عدالت توزیعی، آزادی فردی و تکلیف‌گرایی، اخلاق ریشه‌ی رسیدن انسان به سعادت را فراهم می‌نماید. راه سعادت در هر یک از این نظام‌ها به معنای خاص تفسیر گردیده است که با نظام اخلاق اسلامی، تباین دارد. در نظام اخلاق اسلامی، ملاک‌نهایی و نهایت بشری «الله» است و انسان به عنوان خلیفه و جانشین الهی بر روی زمین، محور توجهات اخلاقی است. بدین معنی که خشنودی انسان و خدمت به او موجب رضایت و تقرب به خداوند می‌گردد.

این مطلب روشن است که، اسلام و قرآن آدمی را به تحقیق و تتبع تشویق می‌کنند و او را می‌دارند تا در سایه آن جلوه حق را بدان‌گونه که هست عیان سازند. این امر از نظری برای خود شخص و از سویی برای دیگران لازم و ضروری است، اما از نظر خود از آن بابت که او باید بداند چه راه و روشی برای زندگی خود برگزیده است، آنچه که او مشی می‌کند طریق صواب است یا خطا، تنها کاوش و تحقیق است که پرده از این راز بر می‌دارد. به همین جهت پذیرش اصول اعتقادی در اسلام باید از روی تحقیق باشد و گرنه ایمان شخص ارزشی ندارد؛ و متعاقب آن تحقیق قبل از هر عملی عین صواب است.

اما از نظر دیگران باید بگوییم اگر انسان را به عنوان فردی متعهد و مسئول بشناسیم بر او لازم می‌شود که از حقایقی که خود به دست آورده، دیگران را نیز آگاهی دهد و یا خود در برابر عمل و رفتار دیگران احساس مسئولیت کند به تحقیق و کشف حقیقت پردازد و لذا آن کس که امکان و قدرت تحقیق را دارد مسئولیت بیشتری در قبال جامعه پیدا می‌کند.

نقش مهم و فوق‌العاده اخلاق در پژوهش بر کسی پوشیده نیست و با توجه به اینکه هدف پژوهش‌ها در اسلام تقویت فرهنگ اسلامی و فراهم نمودن سعادت حقیقی بشر است، پژوهش حاضر در پی بررسی این موضوع است که دیدگاه قرآن و روایات در خصوص اصول اخلاقی پژوهش چیست؟

۱-۳ - اهمیت تحقیق

اخلاق پژوهش‌گری تابعی از اخلاق حاکم بر جامعه است و هر جامعه‌ای اصول اخلاقی خاص خود را دارد. جدا از فرهنگ حاکم بر جامعه برخی از این اصول تقریباً جهان‌شمولند و در مقام جوامع انسانی رعایت می‌شوند. اما مسأله مهم در این جا بررسی اصول اخلاقی در حوزه پژوهش آن هم از نظر قرآن و روایات می‌باشد.

انسان خود موجودی است که تکویناً پژوهش‌گر است و همواره به دنبال کشف حقایق و واقعیت‌هاست و در صدد ارضاء حس حقیقت‌جویی و کنجکاوی خود به مرزهای تحقیق، کشف و پژوهش قدم می‌نهد تا تلاطم و التهاب رسیدن به اسرار هستی را در خود آرامش بخشد و پاسخ نادانسته‌ها را بیابد. قرآن کریم، بارها انسان را تشویق و ترغیب به تبیین و آشکار نمودن حقایق نموده است و خداوند متعال حقیقت‌تمامی هستی را معرفی می‌کند. " سَتُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْاَفَاقِ وَالْاَنْفُسِ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّ ؛ آيات و نشانه‌های خود را در طبیعت و جهان هستی و در باطن و درون (انسان‌ها)، نشان می‌دهیم تا آشکار گردد او (پروردگار) حق است. " (فصلت/ ۵۳) بنابراین حق‌طلبی و حقیقت‌جویی که با سرشت آدمیان گره خورده است، انسان را به عرصه بی‌کران و بی‌نهایت تحقیق و پژوهش سوق می‌دهد و او را به وادی و دنیای پژوهش‌گری وارد می‌کند. تحقیق و پژوهش همان گونه که می‌تواند در مسیر رشد و اعتلای بشر قرار گیرد و انسان را به کمال برساند، اگر در مسیر نادرست قرار گیرد و در « کف زنگی مست » نهاده شود آسیب‌های جبران‌ناپذیری را از خود به جای می‌گذارد که از آن جمله می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

- ۱- سوء استفاده از پژوهش شونده بی‌آنکه حقوق مسلم آن‌ها رعایت شود.
- ۲- دستکاری در داده‌های پژوهشی به منظور حمایت از یک نظریه (تحریف اطلاعات)
- ۳- ایجاد آسیب‌های فیزیکی و روانشناختی برای آزمودنی
- ۴- استفاده از روش‌های پژوهشی که احتمالاً موجب آسیب‌های طولانی مدت یا جدی می‌شود.
- ۵- افشای اطلاعات بدون کسب رضایت شرکت‌کنندگان
- ۶- توسل به زور برای دریافت موافقت از آزمودنی
- ۷- عدم توجه به اعتقادات و باورهای مذهبی و سنتی جامعه

گزیده تر برد کالا

چو دزدی با چراغ آید

" بنابراین ضرورت رعایت اخلاق پژوهش‌گری، نمایان می‌گردد تا با کاربرد اوصاف و ویژگی‌های روانی مثبت و کسب فضایل به تقویت و نیروبخشی خود پردازد و با فاصله گرفتن از هجوم صفت‌ها و رذایل منفی اخلاقی، خود را از آسیب‌ها و آفت‌های فعالیت‌های علمی پژوهشی برهاند، تا به یک پژوهش‌گر ایده‌آل تبدیل شود. " (تابعی و محمودیان، ۱۳۸۶، ص ۴۹)

۱- ۴ - هدف تحقیق

الف - هدف کلی

- بررسی اصول اخلاقی پژوهش از دیدگاه قرآن و روایات

ب - اهداف ویژه

- ۱ - بررسی امکان اصول اخلاقی پژوهش در اسلام
- ۲ - شناسایی و تبیین اصول اخلاقی پژوهش از دیدگاه قرآن
- ۳ - شناسایی و تبیین اصول اخلاقی پژوهش از دیدگاه روایات

۱- ۵ - سؤالات تحقیق

الف - سؤال اصلی

- اصول اخلاقی پژوهش از دیدگاه قرآن و روایات چیست؟

ب - سؤالات فرعی

- ۱ - آیا اسلام اصول اخلاقی خاصی برای پژوهش دارد؟
- ۲ - اصول اخلاقی پژوهش در قرآن کدام است؟
- ۳ - اصول اخلاقی پژوهش در روایات کدام است؟

۱- ۶ - تعریف مفاهیم

اصول اخلاقی

اصول اخلاقی مجموعه ای از اصول و ضوابطی است که به عمل جهت می بخشد. در جایی که قانون در موقعیتی خاص باید و نبایدها را مشخص می سازد، اصول اخلاقی به شما می گوید که چه باید انجام دهید. ضوابط اخلاقی بر اساس ارزش های شخصی، حرفه ای، اجتماعی و اخلاقی شکل گرفته و ریشه در استدلال دارند. در واقع تصمیم گیری بر اساس اصول اخلاقی، به معنای به کارگیری این ارزش ها در فعالیت های روزمره شماست. (شادی طلب، پناهی و عبدالحی، ۱۳۸۴، ص ۱۱)

" اصول اخلاقی به قوانین کمال انسان و تحقق بخشیدن خیر مربوط است و در نتیجه در هر حرفه ای به مجموعه احکام ارزشی در خصوص تکالیف و رفتار بستگی دارد. " (همان، ص ۱۳) " اصول اخلاقی آن دسته

از اصولی است که رعایت آن از جانب پژوهش‌گر به وی کمک می‌کند تا از هرگونه سوء استفاده احتمالی خودداری کند." (همان، ص ۱۵)

پژوهش

"فرایند گردآوری و پردازش اطلاعات است. پردازشی که همراه با نظام سازی بوده و در حوزه خاصی از علوم به نوآوری می‌انجامد. (قراملکی، ۱۳۷۷، ص ۴۰)

روایات

"به معنی نقل کردن خبر یا حدیث یا سخن از کسی، بازگو کردن سخن کسی." (عمید، ۱۳۶۹، ص ۷۱۲)

در این جا منظور آن دسته از روایاتی است که از پیشوایان معصوم یعنی حضرت محمد (ص) و امامان پس از او بوده و در راستای موضوع تحقیق - اصول اخلاقی پژوهش - می‌باشد.

قرآن

"قرآن آخرین کتاب آسمانی است که از طریق وحی و از سوی خداوند تبارک و تعالی به منظور نجات بشر بر پیامبر گرامی اسلام نازل شده است." (موسوی بلده، ۱۳۶۸، ص ۱۱)

A decorative border with intricate floral and geometric patterns in yellow, blue, red, and green, framing the central text.

فصل دوّم

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

مقدمه

این فصل دارای دو بخش می‌باشد. بخش اول مبانی نظری تحقیق است که در درجه اول به بررسی اهمیت پژوهش در اسلام پرداخته و بعد از بیان نظریه‌های اخلاقی و اهمیت اخلاق از دیدگاه قرآن و روایات به بحث پیرامون رعایت نکات اخلاقی در ارتباط با آزمودنی‌ها و رعایت اخلاق پژوهش‌گری از دید علمای علوم انسانی پرداخته است. در بخش دوم - پیشینه تحقیق - به بررسی آن دسته از تحقیقاتی - اعم از پایان نامه‌ها، مقالات و کتاب‌ها - پرداخته که بطور مستقیم یا غیر مستقیم یک یا چند متغیر مربوط به موضوع را مورد توجه قرار داده‌اند.

بخش اول - مبانی نظری تحقیق

در آموزه‌های دینی به ویژه اسلام، آنچه از قرآن و روایات برمی‌آید این است که نه تنها به تحقیق و پژوهش توجه و سفارش شده است، آنجا که می‌فرماید: " أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبْلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ؛ آیا در آفرینش شتر دقت نمی‌کنید که چگونه آفریده شده؟ " (غاشیه/ ۱۷) و یا در روایتی از رسول اکرم (ص) نقل شده است که: " أَطَلَبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصَّيْنِ ؛ علم را بجوئید اگرچه در چین باشد. " (حجتی، ۱۳۸۵، ص ۵۹) همگی از تشویق انسان به امر تحقیق و پژوهش حکایت دارد؛ اما آنچه در کنار این تشویق مطرح است رعایت اصول اخلاقی حاکم بر یک تحقیق است که اسلام از آن غافل نبوده است.

از دیدگاه اسلام و قرآن، یک پژوهش‌گر زمانی کارش ارزشمند و قابل تحسین است که در چارچوب اصول اخلاقی حرکت کند. از این دیدگاه، آن پژوهشی ارزشمند است که در خدمت انسان‌ها بوده و بتواند مشکلات بشر را بدون توجه به نژاد، قوم، ملیت و به قصد خیرخواهی و دیگرخواهی حل نماید.

۲-۱- اهمیت پژوهش از دیدگاه قرآن

از نظر قرآن، تحقیق و تتبع امری ممدوح و پسندیده است و انسان را تشویق می‌کند تا در سایه‌ی آن جلوه‌ی حق را آن گونه که هست آشکار سازد. تنها کاوش و تحقیق است که پرده از تردیدها و شبهات برمی‌دارد. به همین جهت پذیرش اصول اعتقادی در اسلام باید از روی تحقیق باشد و گرنه ایمان شخصی ارزش ندارد. آیات قرآنی که دلالت بر ضرورت و اهمیت تحقیق و شناخت می‌نمایند بر اساس نحوه‌ی دلالتشان به چند دسته تقسیم می‌شوند:

الف - تشویق به فراگیری؛ مانند: " قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ ؛ بگو ای

رسول آنان که اهل علم و دانش اند با مردم جاهل نادان یکسانند؟ خردمندان متذکر مطلبند. " (زمر/ ۹)

ب - توبیخ کاهلان؛ مانند آیه ۱۸۵ سوره‌ی اعراف که می‌فرماید: " أُولَئِكَ يَنْظُرُونَ فِي مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ؛

آیا بر ملکوت آسمان‌ها و زمین نظر نمی‌افکنید. "

ج - تعظیم عالمان؛ مانند آیه ۲۸ سوره‌ی فاطر: " إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ ؛ از میان بندگان خدا، تنها

دانشمندان از او می‌ترسند. " یا " يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ ؛ خداوند کسانی را که

ایمان آورده اند و کسانی را که علم به آنان داده شده درجات عظیمی می‌بخشد. " (مجادله/۱۱)

۵ - ذم تقلید؛ مانند آیه ۳ سوره حج: " وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَّرِيدٍ؛ گروهی از مردم، بدون هیچ علم و دانشی به مجادله درباره‌ی خدا بر می‌خیزند و از هر شیطان سرکشی پیروی می‌کنند."

۵ - تکریم علم؛ مثل آیه ۹۹ سوره حجر: " وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ؛ خداوند را عبادت نما تا به یقین نائل گردی. «یا: " اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَ... لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ؛ (۱۲/طلاق) خداوند همان کسی است که هفت آسمان را آفرید و... تا بدانید خداوند بر هر چیز تواناست. " (ری شهری، ۱۳۷۴، ص ۲۰۷)

۲-۲- نظریه‌های اخلاقی

اختلاف نظرهایی در خصوص تعریف اخلاق وجود دارد، که این خود تا اندازه‌ای از جهان‌بینی‌های مختلف سرچشمه می‌گیرد و موجب گردیده تا هر مکتبی نوع اخلاق را پیشنهاد کند. بنابراین، اختلاف‌نظرها موجبات پیدایش نظریه‌های اخلاقی را فراهم نموده که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

الف - نظریه زیبایی

معتقدان به این نظریه‌ی، اخلاق را از مقوله‌ی زیبایی می‌دانند. آنان می‌گویند حس زیبایی را در بشر پرورش دهید. زیبایی، تنها زیبایی‌های محسوس نیست. در ورای زیبایی محسوس باید به زیبایی معقول هم توجهی داشته باشیم یعنی زیبایی که فقط عقل انسان آن را درک می‌کند نه حس انسان آن را درک می‌کند و نه قوه‌ی خیال انسان.

این نظریه می‌گوید در مکتب اخلاق کاری بکنید که بشر بتواند زیبایی‌های معنوی کارهای اخلاقی، زیبایی فداکاری، زیبایی استقامت، زیبایی انصاف دادن درباره‌ی خود نسبت به دیگران را درک کند. اگر این زیبایی‌ها را درک کند همان‌طور که زیبایی‌های حسی را درک می‌کند؛ در این صورت به سوی این اعمال جذب می‌شوند.

ب - نظریه‌ی پرستش

طبق این نظریه کسی که کار اخلاقی می‌کند حتی آن کس که در شعور آگاه خودش خدا را نمی‌شناسد و به